

20 שנים לעמותת במקום: על תכנון, קהילה וזכויות אדם¹

אורן שלמה, ארז צפדיה, אפרת כהן-בר

תקציר

עמותת במקום: מתכננים למען זכויות תכנון, מציינת עשרים שנות פעילות. האירוע מזמן התבוננות על פעילות העמותה וחשיבותה הייחודית בזירת התכנון של ישראל והשטחים בשליטתה. מתוך התבוננות זו הסקנו שעמותת במקום התמקמה בהצלחה בנקודת החיבור בין שלושה שדות: ממסד התכנון והמתכננים, הקהילות נשואות התכנון וארגוני החברה האזרחית הפועלים בתחום זכויות האדם. בנקודת חיבור זו העמותה משמשת בתפקיד אינטגרטיבי וייחודי של תרגום, תיווך והפצה של מידע, ידע ופרקטיקה בין שלושה שדות אלה. וכך פועלת לחיזוק הזיקות בין שלושת השדות במטרה לשפר את עבודת התכנון בכל שדה בנפרד ובשלושתם יחד. במקום עושה זאת בעזרתם של כלי עבודה הכוללים עבודה עם קהילות, שינוי מדיניות והטמעת סוגיות חברתיות בתכנון, פעילות משפטית, ומחקר וייצור ידע. התובנות הללו, שמקורן בימבט עלי על פעילות העמותה, זוכות בחיבור זה להמחשה באמצעות דוגמאות מפעילות העמותה.

הקדמה

עמותת במקום – מתכננים למען זכויות תכנון, פועלת לקידום ומימוש זכויות תכנון² והגנה על אוכלוסיות מוחלשות מפני תכנון פוגעני, כחלק מסל זכויות האדם של יחידים וקהילות. מאז הקמת במקום בשנת 1999, חלו תמורות

* הערת מערכת

המדור "תכנון בחברה האזרחית" נפתח כבמה לאלו בחברה האזרחית, שפעילים בתכנון ושותפים בתכנון הארץ עם מערכת התכנון הממלכתית ומתכננים במגזר הפרטי, לספר את סיפורם. לרוב, מדורים "מה חדש" ו"בשדה התכנון" דנים באירועים במוסדות התכנון והשלכותיהם, וסוקרים תכניות פיתוח ופרויקטים עתידיים. המדור החדש מיועד לגופים הפועלים במגזר השלישי – לא ממשלתיים-ציבוריים ולא בשוק הפרטי – להציג ולפרט את תרומתם לתכנון מיטבי של הארץ ושיפור חיי תושביה. מתכננים בחברה האזרחית שיוצגו כאן יכללו אירגונים-לא-ממשלתיים, אמותות, מכוני מחקר ומכונים אקדמיים שפעילותם קשורה לתכנון. הראשונה להופיע במדור הינו עמותת במקום - מתכננים למען זכויות תכנון, במאמר של שלמה, צפדיה וכהן-בר: "עשרים שנים לעמותת במקום... כאן. א.א."

משמעותיות בשיח התכנון בישראל, פעילות העמותה שלובה בתמורות אלה. במאמר זה נתאר את פעילות עמותת במקום אל מול השינויים שהתחוללו בזירות התכנון בהן היא פעילה, תוך התמקדות בזיקתה לגופי התכנון, ארגוני זכויות האדם בישראל והקהילות איתן היא עובדת במשך 20 שנות קיומה.

ההכרה בכך שתכנון הוא גורם בעל פוטנציאל לפגיעה ביחידים ובקהילות הפכה בשנים האחרונות, נפוצה ומקובלת, הן במחקר האקדמי והן בפרקטיקה. התכנון מתברר כשדה פעולה, מרובה שחקנים ואינטרסים ולכן גם פוליטי, שבמקרים רבים נוטה לטובת בעלי הכוח בחברה, לעיתים באופן המפר זכויות אדם. עמותת במקום מבקשת להביא לתיקון במופעים הפוגעניים של התכנון, לפרוץ את גבולות השיח והפרקטיקה ולהרחיבן אל תחומי שיח זכויות האדם, השוויון והדמוקרטיה (ראו אלכסנדר ולוינסון 2005, יהודקין 2007).

עמותת במקום ממוקמת בנקודת החיבור בין שלושה שדות: ממסד התכנון והמתכננים, הקהילות נשואות התכנון וארגוני החברה האזרחית הפועלים בתחום זכויות האדם. העמותה לוקחת על עצמה תפקיד אינטגרטיבי של תרגום, תיווך והפצה של מידע, ידע ופרקטיקה בין שלושה שדות אלה, וכך פועלת לחיזוק הזיקות בין שלושת השדות במטרה לשפר את עבודת התכנון בכל שדה בנפרד ובשלושתם יחד. לעמותה תרומה חשובה ומרכזית, אך לא בלעדית, לתהליך פיתוח המודעות לצורך בתכנון חברתי.

ביתר פירוט, וכפי שנדגיש בדוגמאות בהמשך, בפני השדה הפרופסיונאלי, ובעיקר בפני ממסד התכנון, זה שבאופן מסורתי תפס את תפקידו כמייצג את עמדת הציבור וטובת הכלל, במקום חושפת את עוולות התכנון, ומתרגמת אותן להפרת זכויות אדם. בנוסף, במקום מציגה לממסד התכנוני אלטרנטיבה המבוססת על עבודה עם קהילות כדי להראות שתכנון לא יכול להישען רק על ידע מדעי ומקצועי, אלא שהוא חייב להסתמך בראש ובראשונה על ידע מקומי המבטא צרכים ושאיפות של קהילות.

בשדה זכויות האדם, שבמקום היא חלק ממנו, העמותה מתווכת את זירת התכנון אל עולם זכויות האדם, ומדגישה את הקשר בין תכנון, קהילות וזכויות אדם, תוך התמקדות בהגנה וסנגור על הקהילות הפגיעות והמופלות ביותר במרחב שבין הנהר לים. עבור רוב הקהילות האלו – בדואים בישובים מוכרים ושאינם מוכרים בנגב, דיירי הדיור הציבורי ושכניהם במתחמים של פינוי-בינוי, תושבי ישובים ערבים בישראל, שכונות פלסטיניות בירושלים המזרחית ויישובים שאינם מוכרים בשטחי C – הצורך בתכנון צודק הוא קיומי. עבורן, היעדר אפשרות לתכנון הולם, או חסר בתשתיות ושירותים בסיסיים (החל ממים, חשמל, חינוך, בריאות ועד תעסוקה זמינה ונגישה) משמעו בפועל הוא פגיעה חמורה בהתפתחות האישית והקהילתית, עקירה והרס הקיים.

בשדה הקהילה פעילות במקום מבהירה עד כמה תכנון הוא מרכיב חיוני בבניית גשוג ורווחה לקהילות וכן זירת שיח ופעולה שבאמצעותו הקהילה יכולה לבטא את צרכיה ומאווייה. בכך, במקום חותרת להפוך את התכנון לכלי בידי קהילות לשיפור איכות החיים ולהגנה מפני עקירה, גירוש ומניעת משאבים.

התפתחות תפקיד אינטגרטיבי זה של במקום קשורה לתהליכי רחב נוספים העוברים על ישראל, כגון תהליכי אורבניזציה מואצים, הפרטת המרחב,

והפרטת התכנון. התגברות הדומיננטיות של ההון היזמי בהשפעה על תכניות, תופעות של תכנון בלתי מרוסן, וקידום זכויות היתר של הלאום היהודי במרחב, מגבירות את פוטנציאל הפגיעה הגלום בתכנון. לאור התפתחויות אלו מתחדד הצורך לתוך מערכת התכנון ערכים של הגנה על קהילות פגיעות ועל זכויותיהן התכנוניות.

במאמר זה נציג את שיטות העבודה של במקום בקרב הקבוצות המוחלשות והמודרות ביותר בישראל ובשטחים שבשליטתה, כפי שפותחו בשני העשורים האחרונים. נתחיל בסקירה מהירה של שלושת השדות הללו, והזיקות שביניהם לבמקום. לאחר מכן נפנה לתיאור תחומי הפעילות והכלים שפותחו בעמותה במטרה לסייע לאוכלוסיות מוחלשות בתכנון, ואשר משקפים את עבודתה האינטגרטיבית בין שלושת השדות. נתמקד בארבעה תחומים עיקריים: עבודה עם קהילות אל מול הממסד התכנוני, שינוי מדיניות ושיח התכנון, פעילות בתחום המשפטי, מחקר וייצור ידע.

שדות הפעילות

הממסד התכנוני: פוליטיקה ואידיאולוגיה בתכנון

מוסדות התכנון, בדומה למנגנוני מנהל ציבורי, מקיימים מערכות גומלין ותלות הדדית עם זירות פוליטיות. במערכת גומלין זו מוסדות התכנון, פוליטיקאים, ולצד גם הציבור על מרכיביו השונים, מקיימים מעין שיח מתמיד אודות הערכים ביסוד התכנון, המטרות, הידע והמידע המכוונים את הפעולה התכנונית. בישראל התפתחו יחסי גומלין אלו באופן ייחודי הודות לעובדה שישנה הסכמה רחבה יחסית לגבי מאפייני היסוד של מדינת ישראל: ציונית, דמוקרטיה המתעדפת יהודים, מקדמת ערכים של חירות ובה בעת מיליטריסטית, מקדמת כלכלת שוק אך עם מעורבות רבה של המדינה בכלכלה. מאפיינים אלו אינם חד-משמעיים ומחלוקות נקודתיות הן חלק משגרת מערכת היחסים ההירארכית שבין ממסד התכנון לבין פוליטיקאים. אך נדירים המקרים בהם התקיימו חילוקי דעות עקרוניים או אידיאולוגיים בין הפוליטיקה לממסד התכנון: מתוכנית שרון ועד מדיניות הגדלת היצע המגורים בת זמננו, ממסד התכנון והפוליטיקאים חולקים על פי רוב קווי יסוד ערכיים משותפים.

התכנון המרחבי הוא כלי ממשל הכרחי לניהול של האוכלוסייה והמרחב, ולו היבטים חיוביים רבים: ביצירת סדר במרחב, ודאות, הבטחת בריאות הציבור, הנגשת שירותים, אספקת קורת גג להמונים, ויצירת סביבות חיים נוחות. בה בעת, תכנון פוגעני מאפיין כל מערכת תכנון. יש לכך סיבות רבות ומגוונות, ואין זה המקום לסקור אותן. בישראל, ההיבטים הפוגעניים של התכנון נובעים במידה רבה מכך שהמדיניות המרחבית שזורה בשאיפה קולוניאלית-התיישבותית לממש את הנרטיב הלאומי היהודי-ציוני במרחב, במקרים רבים על חשבון קבוצות אחרות – בעיקר פלסטינים. האמצעים התכנוניים המוכרים הם דחיקה ונישול, הפקעת אדמות, חקיקה מפלה, תכנון מגביל ומפלה, הריסות בתים ועקירת יישובים – בדרך כלל לטובת פיתוח עבור יהודים. דא עקא, גם חלק מהיהודים משלמים מחיר כבד עבור השאיפה הקולוניאלית-התיישבותית, מחיר המתבטא בעיקר בדחיקה לשוליים – אל

אזורים בהם מטרות לאומיות מתועדפות וגוברות על המחויבות הכל כך בסיסית של כל משרת ציבור - שיפור מצבו של הפרט והקהילה.

אל המרכיב הקולוניאלי-התיישבותי מתווספים היבטים פוגעניים טיפוסיים לזירות תכנוניות ברחבי העולם, ובמיוחד העירוניות שבהן, שקשורים בטבורם לקפיטליזם ולתכנון מוטה הון, המממש במרחב אינטרסים של יזמים וקבוצות חזקות, בעודו דוחק ומנשל ממוקדי שגשוג עירוניים קבוצות חלשות (accumulation by dispossession). ההיבטים הללו מוכרים בישראל בדמות ג'ינטריפיקציה ותהליכי פינוי ובינוי שבעטיים עניים, קשישים וקבוצות מוחלשות אחרות נדחקים בלית ברירה ממקום מושבם אל השוליים העירוניים או אל מיקומים פחות מועדפים אחרים.

ההיבטים הפוגעניים והאלימים של התכנון הישראלי מופיעים אם כן בזיקה חזקה לפוליטיקה לאומית, אידיאולוגיה התיישבותית ופיתוח נדל"ני מואץ, ואלו בתורם מיצרים את מוקדי הפעולה העיקריים של במקום. פועלה בהם נועד להשפיע על השיח והפרקטיקה התכנונית כפי שהם מופעלים "מלמעלה" על ידי מוסדות התכנון ושחקנים נוספים וכנגד אוכלוסיות מוחלשות, וכדי לחזק מבחינה תכנונית קהילות פגיעות. ממסד התכנון בוודאי אינו רואה בעצמו גורם פוגעני, ולא תמיד ער לתחושת תסכול וחוסר האמון של קהילות בו. עבודתה של במקום נמצאת בתפר העדין שבין עבודה עם ממסד התכנון לבין התנגדות לו, ובה בעת במקום משמשת גורם מתווך הפועל בין קהילות נפגעות תכנון לבין הממסד. לפעילות זו פנים רבות: הגשת התנגדויות, היוועצות, עבודה 'מלמטה' עם קהילות, ועוד.

הקהילה: ידע מקומי והשתתפות

הדרת הציבור מתהליכי תכנון היא אבן יסוד בתכנון המודרני ובעבודת המנהל הציבורי בכלל: מומחיות, מדע ואובייקטיביות נתפסו בעבר כבלם אל מול המוניות, ידע מקומי ואינטרסים סובייקטיביים. מאמציו של התכנון לאמץ גישות ניתוח והיסק פוזיטיביסטיות, שנחשבו בשעתו כתנאי הכרחי לוודאות, הרחיקו את התכנון, זה שכינה את עצמו "רציונאלי", מכל מגע עם הקהילה המקומית במרחב המתוכנן. לכשהשתנתה במעט עמדה זו, הציבור הוצב בעמדת מגיש התנגדויות בלבד.

נציין כאן שלושה חסמים מרכזיים להשתתפות קהילות בתכנון: א. קהילות רבות חסרות משאבים מקומיים, ובכללם זמן, יכולת ארגון, ואפשרויות לרכוש ידע ושפה תכנונית; ב. בקהילות רבות אין אפשרות להתנגד לתוכניות, כי אין תוכניות. מדובר בקהילות החיות במרחבים "אפורים", בלתי-פורמאליים. ג. גם אם ממסד התכנון מעוניין בשיח עם קהילות לשם הבנת צרכיהן, החשדנות וחוסר האמון שקהילות חשות כלפיו הן עמוקות ומגיעות לכדי הימנעות מדיאלוג עם הממסד, או קיום שיח שטחי לצורכי ריצוי רגעיים של המתכננים הנתפסים כנציגי הכוח השלטוני.

על רקע שלושת החסמים הללו, אחד מאפיקי הפעולה המרכזיים של במקום הוא תכנון עם קהילות. כלומר, תכנון אשר כבר משלביו הראשונים צומח מהשטח ומותאם לצרכים ולמטרות של בני הקהילה היוזמת אותו. תכנון כזה אינו מציע אלטרנטיבה לתכנון הממסדי, אלא בירור וגיבוש השאיפות של הקהילה ותרגומן לשפת התכנון באמצעות הצגה של עקרונות תכנון, כיווני תכנון, התנגדויות לתוכניות קיימות, התדיינות מול רשויות התכנון, ולעתים

נדירות גם גיבוש תוכנית אב – וכל זאת במטרה לדרבן את ממסד התכנון לתכנן באופן העולה בקנה אחד עם שאיפותיה של הקהילה המקומית. גישה זו, שאותה אנו מכנים "שותפות אזרחית", מתוארת אצל ברייאר (2016), וכך היא כותבת:

"תכנון כזה [שמבוסס על שותפות אזרחית, א.ש. א.צ. וא.כ.ב.] אינו שואף לייצר עוד ועוד מסמכים, שרטוטים, דוחות וניירות, ואף לא מסתפק בניצול המרווחים הצרים של שיתוף הציבור הממוסד כיום במערכת התכנון. תכנון המבוסס על שותפות שואף להמציא ולהגדיר מחדש את תנאי ההשתתפות על ידי התושבים עצמם, ובעיקר עבור ציבורים שנגישותם למשאבים, כלכליים וממסדיים, מוגבלת. תכנון זה מכוון לבנייה וחיזוק של קהילות, ומאפשר להן להגדיר ביחד מהו הטוב המשותף, וזאת באמצעות ניתוח רגיש של העבר, מיפוי מדויק של ההווה, ודמיון של עתידים אפשריים. המאמץ הוא להגיע אל קהילות הנותרות פעם אחר פעם בשוליים המרחביים והפוליטיים, כמו גם אל השוליים הפנימיים של כל אחת מהקהילות איתן עובדת העמותה.

ארגוני זכויות אדם

מרגע הקמתה במקום התמקמה בעולם הארגונים לשינוי חברתי, אלה המזוהים עם קידום זכויות אדם ואזרח. צמיחתה אל תוך עולם זה התאפשרה הודות לפיתוח והטמעת מושג "זכויות התכנון" אל שיח זכויות האדם. זכויות תכנון הן זכויות בעלות הקשרים תכנוניים ומרחביים הנגזרות מעקרונות-פוליטיים נורמטיביים אוניברסאליים כגון כבוד האדם, שוויון, צדק, שיתוף וחופש המידע, הכלולות בתוך סל הזכויות לו זכאי כל אדם מתוקף היותו אדם. זכויות תכנון עבור קהילות ופרטים שהם צרכני התכנון, נתבעות ממערכת התכנון ומוסדותיה (אלכסנדר ולוינסון, 2005). הן כוללות את הזכות לתוכנית סבירה המבטיחה מינימום של קיום אנושי, הזכות לתכנון שאינו מפלה, זכויות חברתיות בעלות זיקה מרחבית כגון דיור (לרבות דיור ציבורי), בריאות מונגשת, חינוך מונגש, הזכות לשיתוף בקבלת החלטות בתחום התכנון, להתנגדות ולערעור, ולבסוף, הזכות למינהל תקין בכל הנוגע לעבודת ממסד התכנון.

המשגה זו חשובה להנהרת מקומם וחשיבותם של התכנון והמרחב בקידום זכויותיהם של פרטים וקהילות, וכבסיס איתן לשותפות עם ארגוני זכויות אדם במאבק בתכנון פוגעני. שיח זכויות האדם והארגונים שמאמצים שיח זה, נטו בדרך כלל להתייחס אל המרחב כאל מובן מאליו, ומבלי להבחין במשמעות הפוליטית רבת השפעה שיש למרחב. במקום ניערה את המרחב ממשמעותו הבנאלית, המובנת מאליה, והאירה עבור הארגונים העוסקים בזכויות אדם את הפוליטי שבו. המרחב הוא פוליטי באופן שבו קהילות ופרטים חווים אותו, משתמשים בו, זכאים לו, שותפים לעיצובו. המרחב הוא פוליטי במובן שבו הוא נתחם, נפתח, ונסגר. באופן שבו מעוצבים גבולותיו הפנימיים והחיצוניים. הארת המשמעות הפוליטית של המרחב, החשיבה המרחבית, והידע המקצועי אודות המרחב מסמנים את במקום כשותף מרכזי במאבקים לזכויות אדם.

* * *

התפקיד האינטגרטיבי שנטלה במקום בין הממסד התכנוני, הקהילות וארגוני זכויות האדם מהווה כר פורה לפיתוח שיטות עבודה, הנחלת שפה, יצירת מודעות הדדית ואף שינוי דרכי החשיבה בכל אחד מן השדות. שיטות העבודה של העמותה, שיוצגו בהמשך, מבוססות על תפיסת התפקיד האינטגרטיבי. אולם בטרם נפרטן, נרצה להדגיש שעבודת העמותה בין ממסד התכנון, ארגוני זכויות האדם לבין קהילות פגועות-תכנונית צופנת בחובה דילמות מקצועיות וערכיות רבות (Yacobi 2007). כך לדוגמה השאלה כיצד לעבוד עם הממסד - האם מבחוץ ובצורה לעומתית או בדרך של שיתוף פעולה וסיוע? זוהי אינה שאלה תיאורטית מכיוון שטיב היחסים עם מוסדות התכנון עשויים להשפיע, ואכן משפיע, מצד אחד על יכולת העמותה להביא לשינוי, ומצד שני על בניית יחסי אמון ומחויבות בין הקהילה לעמותה.

כיצד בא ליד ביטוי התפקיד האינטגרטיבי בעבודה השוטפת של במקום? באיזה אופן נשזרות הדילמות הערכיות בעבודת העמותה? נפנה עתה לפירוש שיטות העבודה של במקום, כדי לתת מענה לשאלות הללו.

שיטות העבודה

במהלך 20 שנות קיומה פועלת עמותת במקום במגוון שיטות ואל מול מגוון הגופים המרכיבים את זירת התכנון, וזאת תוך התמקדות בתכנון חברתי שבמרכזו זכויות תכנון של קהילות מוחלשות ומודרות. את שיטות הפעולה ניתן לחלק לארבעה תחומים עיקריים: א. עבודה עם קהילות מוחלשות להשגת תכנון הולם המותאם לצרכיהן, ב. עבודה מול קובעי מדיניות התכנון כדי שיתאימו את המדיניות גם לצרכי הקהילות המוחלשות, ג. פעילות משפטית בזיקה לתכנון וזכויות, ו-ד. מחקר וייצור ידע בכל הנוגע לתכנון פוגעני ומודלים לשינויי המצב. להלן מעט מהנושאים בהם נגענו במהלך השנים. מעט המעיד על המרובה.

עבודה עם קהילות – חיזוק קהילות בזירת התכנון

שיטת העבודה המרכזית של במקום בקרב קהילות מבוססת על היכרות עמוקה עם קהילות ספציפיות ועל חשיבה משותפת בנוגע לעתידן ואופן ישיבתן במרחב. בתהליך מתמשך, באמצעות דינמיקה הנוצרת בין בעלי הידע המקומי לבין מתכנני במקום המביאים את הידע המקצועי והשפה התכנונית, מתגבשים עקרונות תכנון. בדרך זו לומדת הקהילה את כלי התכנון, מגדירה את צרכיה וממפה אותם במרחב, ומסמנת את הגורמים והתהליכים בעלי פוטנציאל פגיעה בה. תוצאת התהליך היא ניסוח עקרונות תכנון לישוב, ניסוח התנגדויות או פתיחת תהליך של התדיינות, בשפה המקצועית המתאימה, כזו המאפשרת לתושבים להתמודד עם מוסדות התכנון.

גישת תכנון זו מיושמת בקרב קהילות רבות במאבקן להכרה, להסדרה ולתכנון הולם – בנגב, בצפון הארץ, בשטחי C ובירושלים המזרחית. חלק מעקרונות התכנון שהוגשו בפרויקטים אלו למוסדות התכנון הרלבנטיים התקבלו באופן מלא או חלקי. במקרים בהם עקרונות התכנון לא אומצו במלואם על-ידי מוסדות התכנון, עדיין הרווח עבור הקהילה היה רב: תהליך התכנון המשותף העשיר וחיזוק את עמידתם של נציגי קהילות, אשר פיתחו

היכרות עם תהליכי תכנון והבנה של נבכי מערכת התכנון (והמשפט), וכיום הם מובילים את קהילתם לאופק תכנוני טוב יותר.

עבודת העמותה בקרב קהילות הבדואים בנגב, משנה את יכולת העמידה של התושבים מול מערכת התכנון. בשני העשורים האחרונים במקום נוכח בשטח, וקיימה בקרב עשרות רבות של משפחות וקהילות סדנאות, מפגשים ושיחות על תכנון ועל משמעויות והשלכות פוגעניות של תכניות, זאת על מנת להפוך תהליכים אלו לנהירים ובני-התנגדות, ובה בעת לעצב חזון תכנוני. הנה מספר דוגמאות:

המקרה של חאשמ זאנה, כפר לא מוכר על כביש 25, ממזרח לשגב שלום, מרתק במיוחד כיוון שתהליך גיבוש החזון התכנוני של הכפר נערך מאז 2018 במקביל לתכנית סלילת כביש 6 והקמת מחלף גדול בשטחו. לכפר היסטוריה ממושכת של "הפקעת" קרקעות (שעל חלקן הוקם מושב נבטים), הרס בתים, מניעת תשתיות וניסיונות לדחוק את האוכלוסייה לעירה שגב שלום. למרות כל זאת לא נחלשה אחיזת התושבים באדמותיהם ההיסטוריות. התכנית לסלילת כביש 6 הוא אסון עבור הכפר ותושביו. אולם הפעילות המשותפת עם במקום לניסוח חזון תכנוני הופכת למנוף להתנגדות, ולהעלאת תביעה להכרה בכפר במקומו הנוכחי.

שיתוף פעולה עם קהילות מניב לעתים תוצאות מפתיעות: בשנים 2004-2010 במקום שיתפה פעולה עם תושבי שכונת עיסאויה שבירושלים המזרחית בעריכת תכנית מתאר שכונתית מפורטת. מסיבות פוליטיות התוכנית לא אושרה, אך היו לה תוצאות טובות אחרות (Cohen-Blankshtain, Ron, and Perez 2013): ראשית, העירייה החלה לפעול להכנת תכנית מטעמה לשכונה, דבר שלא שקלה לעשות קודם לכן. שנית, רעיון תכנון השכונות על-ידי התושבים עצמם התרחב לקהילות אחרות בירושלים המזרחית, ושלישית, הקהילה ונציגיה פיתחו ידע ומודעות לתחום התכנון, ומסוגלות להתנגד לתכנון פוגעני. לדוגמה, התנגדויותיהם להקמת גן לאומי על עתודת הקרקע האחרונה שלהם (וגם של שכניהם בא-טור), ולתוכנית למטמנת עודפי עפר שאיימה להפוך את הוואדי שלצד הכפר להר פסולת. בשני המקרים ההתנגדויות שהוגשו נדחו על-ידי הוועדה המחוזית. בשני המקרים הוגשו עררים ובשני המקרים התכניות ירדו (לפחות לעת עתה) מסדר היום.

בגדה המערבית העמותה פועלת למיפוי קהילות לא מוכרות, עריכת תכניות אלטרנטיביות עם הקהילות והגשתן למנהל האזרחי כאקט של התנגדות לתוכניות פוגעניות ולהריסות בתים. לאור ניסיונות המדינה לפנות קהילות רבות בשטחי C ממקומות מושבן, הסיוע התכנוני באזור זה אינו משמש רק כאמצעי לפיתוח ועל מנת לאפשר שגשוג אלא מהווה כלי אסטרטגי למאבק בעקירה ובהרס, ולעתים גם ככלי עזר בעתירות נגד הריסה ולמען הכרה במקום.

למשל, מאבק מתמשך בניסיון של המנהל האזרחי לקבץ את קהילות הרועים הבדואים בשטח C בעיירה מתוכננת חדשה בצפון יריחו, נועימה שמה, עבור 12,000 תושבים. עמותת במקום הגישה עד כה התנגדויות עם כ-40 קהילות, המונות יחדיו כ-7,000 תושבים, כנגד העברתן בכפייה – פעולה המנוגדת למשפט ההומניטארי ולדין הבינלאומי. במקביל סייעה העמותה למספר קהילות בהכנת תוכניות אלטרנטיביות לתוכנית העקירה, ועבדה עם כתריסר נוספות על הכנת תוכנית להכרה במקום. במסגרת המאבק נגד עקירת

קהילות, העמותה ייעצה לקוורטט בפרויקט שבמסגרתו הוכנו כ-100 תוכניות ליישובים. התוכניות הללו התבססו בין היתר על דוח במקום "התחום האסור" (שלו וכהן ליפשיץ 2008). נכון ל-2020, המנהל האזרחי אישר רק חמש תכניות בעלות אופי לא מפורט שפוטנציאל המימוש שלהן אינו גבוה. התכניות אשר הגישו העמותה והקהילות היוו אלטרנטיבה למתודת התכנון הממסדי בכך שביטאו במיפוי ובטקסט את צרכי הקהילה. למרות הסתייגות המנהל האזרחי מפורמט התכנון האלטרנטיבי, בית המשפט חייב אותו להתייחס לתכנון המוצע.

הטמעת סוגיות חברתיות בתכנון - שינוי מדיניות ושיח התכנון

מדיניות תכנון פוגענית מזמנת את במקום לעשיה: לימוד תמונת המדיניות הרחבה, במיוחד מנקודת המבט של הקהילות הנפגעות, בעיותיהן, וכניסה לשיח עם הדרג המקצועי במוסד התכנון הרלוונטי במטרה לשפר ולתקן את המדיניות המתגבשת. ברבים מהמקרים אפיק הפעולה של העמותה הוא הגשת התנגדויות ועתירות, ופרסום ניירות עמדה כנגד הליכי תכנון פוגעניים. חלק מפעולות אלו, כפי שנדגים בדברים הבאים, מצליח לייצר שינוי בתוכניות ומהלכי תכנון, גם אם לפעמים באופן נקודתי. חלק מההתנגדויות נבלמות ובמקרים רבים קשה לאמוד את מידת ההשפעה על מדיניות. עם זאת, לאורך זמן ניתן להניח שהפעילות מחלחלת ומשנה, גם אם במעט, את השיח התכנוני ואת החלטות בתחום.

אחת הזירות בהן השפעת העמותה ניכרת (אם כי קשה לכימות ומדידה) היא בתחומי התחדשות עירונית בכלל ופינוי בינוי בפרט. כותרת כנס העמותה משנת 2016 "שמים את האדם במרכז – היבטים חברתיים של פינוי בינוי" ממצה את עמדתה של העמותה בנושא: בעוד גישת הממסד להתחדשות עירונית מתרכזת בהגדלת מלאי הדיור, הגנה על יזמים מפני הפסדים, חידוש תשתיות ומשיכת "אוכלוסייה חזקה", במקום דוגלת בעמידה לצדן של קהילות ודיירים שתכניות לפינוי בינוי עתידיות מאיימות לדחוק אותן מהעיר בה הם חיים, בגלל השתנות הסיבה החברתית, האמרת מחירי דיור ועוד.

מסמך משותף לבמקום ולאגודה לזכויות האזרח (פדן וגן-מור, 2013), קרא להציב את השיקול החברתי במרכז התהליך של ההתחדשות העירונית, כך "שעיקרה שדרוג תנאי המגורים של התושבים הקיימים והבטחה כי יתאפשר לכל שכבות האוכלוסייה ליהנות מן האיכויות שמציעה התחדשות עירונית" (במקום ובצאלל, 2014). הכלים שמשמשים את במקום לקידום הנושא החברתי בהתחדשות עירונית כוללים לובי, חוות דעת, ניירות עמדה ופעילות ציבורית, אשר ברובה נמצאת בזיקה לפעילות פרלמנטרית. הנושאים שבמקום הצליחה לקדם הם בין היתר עריכת תסקירים חברתיים בפרויקטים של התחדשות עירונית, השתתפות הציבור במגוון פרויקטים של תכנון, ומינוי יועצים ומלווים חברתיים בתהליכי התחדשות. נושאים אלה אמנם לא עוגנו בחקיקה אך הפכו בשנים האחרונות לנורמה כמעט מחייבת.³

לבמקום השפעה משמעותית על מדיניות התכנון וההכרה בכפרים בדואים בדרום. לפני כשני עשורים, כשבמקום רק התחילה לפעול בנגב, המדיניות הממשלתית הייתה לעקור עשרות קהילות ממקום מושבן ולכנסן בשבע עיירות קבע. הודות לבמקום וארגונים נוספים, ובעיקר הודות לקהילות

עצמן, עמדת ממסד התכנון נוטה כיום להכרה בחלק מהיישובים במיקומם הנוכחי. לצד שיח עם מוסדות התכנון פעלה העמותה עם הקהילות לחיזוק יכולת ההתנגדות שלהן למדיניות העקירה והצבת דרישה להכרה במקום (ראו לעיל מקרה חאשם זאנה). הישג בולט בזירה זו הוא הכנת תכנית אב להכרה בכפרים הבלתי מוכרים בנגב (2012) בשיתוף עם מועצת הכפרים הבלתי מוכרים. תכנית האב הניחה את המסד הרעיוני לתכנון מבוסס צרכים ורצונות העולים מתוך הקהילה, והמכוון להכרה ביישוב הקיים במקום מושבו. העבודה נעשתה בדרך של שיח מורכב עם קהילות, רשויות וגופי התכנון הרלוונטיים תוך הדגשת חשיבות הידע המקומי של הקהילות. כיום עקרונות תכנית האב מבטאים חזון רצוי שמשקף גם בעבודת מוסדות התכנון בנגב, גם אם לא באופן רשמי.

בדומה לכך, במקום ניסתה להשפיע על תכנית המתאר המקומית לירושלים – ירושלים 2000 – שהוכנה בעשור הקודם. למרות שהתכנית ביטאה שיפור מסוים במדיניות התכנון הישראלית כלפי התושבים הפלסטינים בירושלים המזרחית, היא עדיין הציעה לפלסטינים אפשרויות פיתוח דלות ובלתי מספקות. ניירות עמדה ביקורתיים שבמקום פרסמה ודיאלוג מול צוות התכנון וגורמים בעיריית ירושלים שיפרו את התוכנית (ראו: במקום 2006). למשל, במקום הצביעה על טעויות בבסיס הנתונים לפיו נערכה התכנית, ובעיקר ההנחות לגבי גודל האוכלוסייה הקיימת והצפי לגידולה וכן הערכות לגבי כמות הדירות הקיימות בפועל אל מול קיבולת התכנית התקפות. לתיקון בסיס הנתונים השפעה ישירה על גודל ההרחבות ונפחי הבנייה שנקבעו במסגרת תכנית המתאר. דוגמא נוספת, במסגרת ניירות העמדה הצביעה במקום על דרך חישוב שהפלתה לרעה את השכונות הפלסטיניות – בתכנית נקבע כי מקדם המימוש בשכונות הפלסטיניות יהיה 100% בעוד שבשכונות הישראליות יהיה כ-70%-50. לפי חישוב זה השכונות הישראליות זקוקות היו להרחבות גדולות ומשמעותיות יותר מאשר השכונות הפלסטיניות. גם במקרה זה הוכנסו בתכנית שינויים והחישוב המפלה בוטל. בגרסתה המשופרת של התכנית נקבעה מסגרת לתכנון הרחבות לחלק מהשכונות הפלסטיניות ולהגדלת נפחי הבנייה המותרים בתוכן.⁴

להשלמת העמדה הביקורתית של העמותה כלפי מדיניות התכנון הישראלית בירושלים המזרחית, הציעה העמותה דרך פעולה חלופית ובת מימוש. העמותה פיתחה שיטת תכנון המשלבת את צורכי התושבים עם אינטרסים עירוניים ובמרכזה עקרונות 'תכנון דינמי ביוזמת התושבים'. השיטה נותנת מענה למצוקת הדיור, לבעיית הפרשות לצרכי ציבור בירושלים המזרחית, ולקיפאון בתחום הבנייה הציבורית ופיתוח התשתיות (כהן בר ורונאל 2013). על-פי השיטה, במקביל לאישורן של תכניות מפורטות קטנות, המספקות מענה חלקי ושולי לסוגיית המגורים ושקשה לחלץ מהן שטחים למבני ציבור, יש לקדם תכניות מפורטות בינוניות שהן ביוזמת התושבים ובהסכמתם. תכניות אלה, מהיותן מוסכמות, הן קלות יותר למימוש ועשויות להביא לתוצאות טובות מבחינת הפרשות לצרכים ציבוריים. למרות שהמלצת העמותה לפתיחת מסלול מיוחד לתוכניות מעין אלו לא התקבלה עדיין, העירייה, החלה ליישם חלק מהרעיונות שהוצגו.

בשטח C במקום התנגדה נחרצות לטכניקת התכנון של המנהל האזרחי שהתמצתה בהכנת "תכניות מיוחדות חלקיות" ליישובים הפלסטינים.

התוכניות הללו נועדו לאשר את הבינוי הקיים ולמנוע פיתוח נוסף. רוב התוכניות הללו הן צילומי אויר אשר שורטט עליהם הקו הכחול של התוכנית, בדרך כלל סביב האזורים הבנויים, עם שני סוגי ייעוד למגורים. כל הבינוי הקיים מאושר. כל חדש אסור. מאז הסכמי אוסלו הוכנו 400 תכניות כאלו בחמש שנים. באחת מהשנים הוכנו 130 תכניות! כולן בידי מתכנן יחיד! במקום הגישה עשרות התנגדויות לתוכניות הללו. רק ארבע התנגדויות (עבור הכפרים ברוכין, טיעיניק, א-טוואנה, ואום א-ריחן) התקבלו ב-2011, שלוש שנים לאחר הגשתן. מתוכן החלטה אחת (לכפר אום א-ריחן) כללה ביקורת של בית המשפט והנחייה שצופנת בחובה שינוי מדיניות (לפחות במוצהר). ההחלטה הובילה ל"נוהל היועצות" עם תושבי הכפר, שלמעשה ביטלה את מתודת התוכניות המיוחדות. ואכן, במקרה של הכפר אום א-ריחן, במקביל להליך ההתנגדות הוכנה תכנית אלטרנטיבית עם התושבים שהוגשה למנהל האזרחי ועל בסיסה המנהל הכין תכנית חדשה.

הקשר בין שינוי שיח לבין שינוי מדיניות והשפעה אפקטיבית על שדה התכנון קשה לכימות ומדידה. הדברים כרוכים אלה באלה, ונתונים במערכות מורכבות של פעילות ציבורית, תקשורתית, פוליטית ומשפטית. במקום ערה לשינויים חיוביים מבחינתה שהתחוללו בשיח התכנוני בשני העשורים האחרונים, וחלק משינויים אלו היא זוקפת בין היתר לזכותה כפועל יוצא של עבודה עיקשת בזירות הרלוונטיות: יישובים בדואים זוכים (לאט מדי ומעט מדי) בהכרה, תוכניות מתעמרות ביישובים פלסטינים בשטח C כבר אינן פופולריות כבעבר, והתחדשות עירונית כבר איננה ביטוי של קסם שוקי לפתרון כל בעיות העיר, אלא כלי מדיניות ציבורית שנדרש להבטיח גם זכויות תכנון.

משפט ותכנון

במקום פועלת מחלקה משפטית, המתמחה בנושא משפט ותכנון חברתי, ומאפשרת עצמאות בפנייה לבתי המשפט בנושאים אלה. העבודה המשפטית משתלבת בעבודה התכנונית במטרה להטמיע, בצד השיח התכנוני החברתי, שיח משפטי של זכויות בכל המעגלים והרמות: בתי המשפט, מוסדות התכנון, מקבלי ההחלטות ברמה הארצית והמקומית ותושבים. ואכן, דוגמאות לפעילות המשפטית של העמותה נעות בטווח שבין כל אלה: מעורבות אינטנסיבית ברפורמה לחוק התכנון והבניה משנת 2011 (שלבסוף הוקפאה); מעורבות אינטנסיבית בהליכי חקיקה שונים בתחום ההתחדשות העירונית והטמעה בחקיקה של היבטים חברתיים שונים כגון חובת תרגום מסמכי יזם לערבית ואמהרית וייעוץ חברתי מקצועי לתכנית; הגשת עררים ועתירות נגד תכניות פוגעניות, כמו התכנית לגן לאומי מורדות הר הצופים שעתידה היתה לשלול כל פוטנציאל של פיתוח מהשכונות הגובלות עיסאווייה וא-טור; מעורבות והגשת עתירות בנושאים הומניטריים בעלי פן תכנוני מובהק, כמו חיבור כפרים בשטח C לרשת החשמל בהעדר הסדרה תכנונית המאפשרת זאת; גיבוי מקצועי לעתירות של קהילות וארגונים אחרים נגד תוואי חומת הפרדה, שנקבע מטעמים בטחוניים-לכאורה ושימש למעשה ככלי לגזילת קרקעות פלסטיניות ולפיתוח התנחלויות ליהודים; ועוד רבים.

בצד הליכים שהנושא התכנוני-מקצועי עומד במרכזם, הפעילות המשפטית מתמקדת גם במינהל תקין ושקיפות בהליכי תכנון. פעילות זו מתבצעת

מול רשויות ציבוריות כמו המינהל האזרחי, רשות מקרקעי ישראל, רשות הבדואים ומוסדות התכנון. בהשוואה לטענות מתחום התכנון החברתי, שלעיתים שומעת/ה שופט/ת לראשונה, העמותה מביאה לבתי המשפט גם טענות מעולם המשפט המינהלי שהשופטים מורגלים לדון בהם ובכך היא מרחיבה את סל כלי ההתנגדות והטיעונים כנגד פגיעה בזכויות תכנון. למשל, דרישה לזכות השימוע בהקשר של התנגדות לתכנית; דרישה לשקיפות וחופש מידע⁵; תביעה לחובת ההגינות ותום הלב של רשויות השלטון⁶, ועוד. הליכים מסוג זה באים לסיומם בדרך כלל בהצלחה יתרה, ולעיתים קרובות די בהגשת עתירה – מבלי צורך לדון בה – כדי שהמדינה תחזור בה מההתנהלות הפסולה. כך משמש המשפט המינהלי כלי משמעותי בהגנה על זכויות הקהילות עמן עובדת העמותה.

גם כאשר הפעילות המשפטית אינה נושאת פירות באופן ישיר, ניכרת השפעתה על השיח בבתי המשפט ומחוצה להם. בעתירה לעריכת תסקיר חברתי לתכנית להתחדשות עירונית בירושלים, שבסופו של דבר נמחקה, הודה בית המשפט לעמותה על "הצגה ברורה ובהירה" של נושא התסקיר החברתי שלא היה מוכר לו עד אז. במקרה אחר ציין בית המשפט העליון שהעמותה סייעה בידו להבין את תמונת המצב התכנונית. דברים אלה, שהם לכאורה בשוליים ואין להם ביטוי אופרטיבי בפסיקה, מבססים את השקפתה המקצועית ומעמדה של העמותה בערכאות השונות, ומסייעים לייצר קשב בזירה המשפטית לטענות הנוגעות לזכויות בתכנון.

כמו בעבודה התכנונית-מקצועית, גם בעבודה המשפטית הגישה המנחה את במקום היא עבודה משותפת ככל הניתן עם תושבים וקהילות. בנוסף להכרת הצרכים והצגת הטענה המשפטית בהתאם, מטרת העמותה בזירה המשפטית היא להרגיל את מערכת המשפט לראות בקהילות ואנשים דמויות אמיתיות ומוחשיות, נראות ונשמעות, שצריך וראוי להקשיב להן לא פחות מאשר לנציגי המערכת או לתוכניות המתאר.

מחקר וייצור ידע

מחקר והפקת ידע אודות תכנון פוגעני והדרכים להתגונן בפניו מהווה ערוץ פעולה נוסף. המחקרים של במקום אינם תיאורטיים אלא מעשיים. מטרת המחקרים היא זיהוי מדיניות התכנון הפוגעני הקיימת וחיפוש דרכים להתמודד עמה. המחקרים הללו תורמים ידע, מידע ונתונים אלטרנטיביים וכך משפיעים על השיח התיכנוני בקרב מתכננים מטעם הממסד, ומשמשים לתועלתם של פעילים בחברה האזרחית, חוקרים וסטודנטים. במקום פועלת באופן שוטף והדוק עם מוסדות המחקר בישראל, בהוראה, במחקרים משותפים, בקליטת מתמחים, ומהווה בעצמה יעד למחקר עשיר. הקשת מילות החיפוש Bimkom planners for planning rights מניבה מאות תוצאות במנוע החיפוש google scholar. חלק מהפרסומים הם פרי מחקר שנעשה בידי במקום, או בשיתוף פעולה עם חוקרים ובאמצעות מידע שסיפקה או הנפיקה במקום, או שהעמותה ופועלה היו מושא המחקר בהם.

במקום מבססת ומרחיבה מחקרים העוסקים בקשר בין מדיניות תכנון פוגענית לבין אפליה, ובין תכנון לקוי לבין בנייה ללא היתרים, הריסות בתים והרס המרקם החברתי קהילתי. כך, למשל, תוארה מדיניות התכנון הישראלית בשכונות הפלסטיניות של ירושלים המזרחית, כמדיניות

דמוגרפית לדחיקת התושבים הפלסטינים ופגיעה בצרכים הבסיסיים שלהם (מרום 2004, כהן-בר 2014). המחקר בנוגע לתכנון בשטח C ובגדה המערבית מייצר ידע והבנה טובה יותר של המדיניות ופרקטיקות התכנון של המנהל האזרחי (במקום 2001). שלו וכהן-ליפשיץ (2008), בדוח יסודי ומקיף אודות המדיניות המרחבית והתכנונית בשטחי C, פרטו את הטכניקות והאמצעים התכנוניים להגבלת פיתוח פלסטיני, למשל הסתמכות על תכניות מתאר מנדטוריות והכנת תוכניות מתאר מיוחדות חלקיות שהזכרנו לעיל. הדוח הראה כיצד אמצעים אלו מגבילים את הבנייה הפלסטינית מתוקף תכניות מאושרות בשטח C ל-0.5% מהשטח, בעוד שטחי השיפוט של ההתנחלויות בעלות תוכניות מתאר מאושרות מהווים כ-26% משטח C. גם במקרה זה, דוחות העמותה על התכנון בגדה המערבית משמשים הן את מתכנני המנהל האזרחי, שלרוב אין להם את הידע המקומי והתכנוני על הקהילות שבתחום התכנון שלהם, הן את הקהילה הבינלאומית, וחשוב מכל – את הקהילות עצמן.

תמ"א 38 היוותה יעד למחקר נוסף, הודות לאיסוף נתונים שיטתי שבמקום ערכה כחלק מפעילותה בנושא התחדשות עירונית. בדוח מפורט (שלו 2011) חשפה העמותה, בשלב מוקדם יחסית ושנים לפני שמסקנה זו הפכה רווחת, שתמ"א 38 אינה ישימה ברדיוס הגדול מ 20 ק"מ מתמ"א, בגלל מנגנון המימון שבה. המידע אולי היה ידוע, אבל הניתוח הכלכלי שימש בהמשך לתיקונים בתוכנית כדי להרחיב את טווח הישימות של תמ"א 38.

סיכום

במאמר זה ביקשנו להציג את עמדתה ותפקידה האינטגרטיבי של במקום בין הממסד התכנוני, הקהילות, וארגוני החברה האזרחית הפועלים בתחום זכויות האדם, כפי שהם משתקפים מעיניהם של פעילות ופעילים בעמותה. בעמדה זו פועלת במקום מתוך מטרה לתרגם, לתווך ולהפיץ מידע ידע ושיח בין השדות וכדי לשפר וליעל את העבודה התכנונית בכל שדה. הצבענו על כלים ואמצעים המשמשים את במקום למימוש המטרות הללו, ובהם שינוי מדיניות באמצעות התנגדויות ועתירות כנגד תוכניות ומהלכי תכנון פוגעניים, פרסום ניירות עמדה ודוחות מחקר במטרה להשפיע על שיח התכנון, שיתוף פעולה עם גורמים נוספים בזירה האזרחית במאמץ להביא לשינויי חקיקה ומדיניות ברמה הארצית והמחוזית – ובעיקר עבודה עם קהילות לשם שיפור יכולת ההגנה וההתנגדות שלהן לתכנון פוגעני. מנקודת מבט זו, ניתן לומר, בהירות המתבקשת, שהנראות והנוכחות של האנשים והקהילות שעבורם מתבצע התכנון בשני העשורים האחרונים בשיח ובפרקטיקה התכנונית הן יותר משמעותיות בהשוואה לעשורים הקודמים. הדבר מתבטא ברגישות מסוימת מצד הממסד לנושאים חברתיים ובמיוחד בתכנון במרקמים קיימים, כלומר בתכניות להתחדשות עירונית, בנכונות של הממסד התכנוני להקשיב לקהילות ולהכיר בצרכיהן, ובנטייה שלא להטיל באופן מידי את האשמה על קהילות בעניין מצבן התכנוני.

לצד תחושת ההצלחה ושביעות רצון רבה מן התפקוד והפעילות האינטגרטיבית של במקום, והכרה בהצלחת ביסוס הקשר בין תכנון, קהילה וזכויות אדם, עדיין ניכרות מגמות פוגעניות בתכנון. הן מתבטאות בנטייתה של המערכת לפיתוח יזמי והתמקדות בתכנון המוכוון להגדלת מלאי

יחידות הדיוור, לעיתים על חשבון שיקולים חברתיים – ובמיוחד בתוכניות להתחדשות עירונית. לצד וביחד עם לחצים כלכליים בזירת התכנון נמשכת מסכת לחצים פוליטית-אידיאולוגית המתעדפת את זכויותיה המרחביות של הקהילה היהודית, ומצרה את זכויותיהן של כל הקהילות האחרות, ובעיקר זו הפלסטינית. האינטרסים השוקיים והלאומיים-התיישבותיים, עדין ולמצער, מנקודת המבט של פעילות העמותה, הם הכוחות הדומיננטיים המכוונים את הפעילות והשיח התכנוני בישראל, ולא שיקולים חברתיים. במקום פועלת בתחושה מתמשכת שלצד הישגים משמעותיים בקידום זכויות תכנון, קהילות בעלות היסטוריה ארוכה של הרחקה מזכויות, מודרות גם עתה מזכויות מלאות למרחב מתוכנן על פי צרכיהן.

מציאות זו מזמנת את ציבור המתכננות והמתכננים – דור ההווה ודור העתיד, לנקוט עמדה חד משמעית הקושרת את התכנון עם זכויות אדם ואזרח. לשיטתנו, רק כך ניתן להבטיח הוגנות ערכית ופרופסיונאלית שהיא בבחינת אינטרס משותף לקהילת המתכננות והמתכננים. כיצד? במגוון דרכים: סירוב לקחת חלק בתכנון שמסב סבל ומרחיק דיירים וקהילות מזכויות למרחב; הקפדה על זכויות דיירים; קידום שיח תומך זכויות ותומך קהילות בעבודה היומיומית; ולבסוף, למעוניינות ולמעוניינים, לבוא בשורות העשייה של ארגון מתכננים הפועל כאן למען זכויות תכנון.

הערות

1. מאמר זה מוקדש לזכרו של חברנו היקר ניר שלו. ראו מדור "לזכרם"
2. זכויות תכנון הן זכויות מוסדיות הקשורות למערכת התכנון, אשר בעליהן הם ה'צרכנים' של תהליך התכנון ותוצריו: תכניות והחלטות תכנון והשלכותיהן. (אלכסנדר, לוינסון 2005).
3. בה בעת פרסמה במקום "זכותון" שיועד לדיירים הגרים במתחמים המיועדים להתחדשות עירונית, ובו פירוט זכויותיהם, על מה צריך לעמוד ולהקפיד, ואיך ניתן למנוע פגיעה בהם מצד יזמים או רשויות (פדן, 2014). הזכותון סימן שהתחדשות עירונית אינה עניינם של רשויות ויזמים בלבד – אלא שהיא אמורה להתמקד בראש ובראשונה בזכויות התכנון של דיירים.
4. חשוב לציין כי תכנית המתאר בגרסתה המשופרת, שכללה תוספות בנייה עבור האוכלוסייה הפלסטינית, הכעיסה גורמים פוליטיים. הדבר הביא להקפאתה ובהמשך להפיכתה למסמך מדיניות לא סטטוטורי, אשר עד היום משמש את העירייה ואת לשכת התכנון המחוזית.
5. למשל בניסיון של רשות מקרקעי ישראל להסתייג תשריטי הפקעה שלאחר 1967.
6. תביעה שכזו הוגשה בידי במקום כאשר המינהל האזרחי שינה בדיעבד מועדי הפקדת תכנית באתר הממשלתי, על מנת ליצור מצג שהתנגדות העמותה הוגשה באיחור.

מקורות

- כל פרסומי במקום זמינים באתר העמותה www.bimkom.org
- אלכסנדר ארנסט, לוינסון אסתר 2005. זכויות תכנון בישראל: דין וחשבון. דוח עמותת במקום.
- במקום 2001. כפרים נעדרי תכנית מתאר באזור C.
- במקום 2006. הערות עמותת במקום לתכנית מתאר מקומית ירושלים 2000.
- במקום ובצלאל 2014. התחדשות עירונית: היבטים חברתיים בתכנון.
- במקום והמרכז הערבי לתכנון אלטרנטיבי 2008. מעורבות הציבור בהליכי התכנון בישראל, כלים ומנגנונים להגברת מעורבות הציבור.
- בריאר מיכל 2016. משיתוף ציבור לשותפות אזרחית – כמה מחשבות על זכויות תכנון. עת במקום.
- טרסקי אביב וכהן-בר אפרת 2017. הכל מתוכנן: על מדיניות של הכשלת תכנון בשכונות הפלסטיניות בירושלים. דוח עיר עמים ובמקום.
- יהודקין סזאר 2007. עקרון השוויון וסוגיית הייצוג ההולם במערכת התכנון בישראל. עמותת במקום.
- כהן-בר אפרת 2014. בנייה במלכודת התכנון: מדיניות, תכנון ופיתוח בשכונות הפלסטיניות בירושלים המזרחית. עמותת במקום.
- כהן-בר אפרת ורונאל איילה 2013. תכנון דינמי ביוזמת תושבים תוכניות בנות מימוש בירושלים המזרחית. עמותת במקום.
- מרום נתי 2004, מלכוד תכנוני: מדיניות תכנון, הסדר קרקעות, היתרי בנייה והריסות בתים במזרח ירושלים. עיר שלם ועמותת במקום.
- פדן יעל 2014. פינוי-בינוי: זכותון. עמותת במקום.
- פדן, יעל וגן-מור גיל 2013. שיקולים חברתיים בהליכי התחדשות עירונית, מקרקעין יב (5), עמ' 63-70.
- שלו ניר וכהן-ליפשיץ אלון 2008. התחום האסור: מדיניות התכנון הישראלית בכפרים הפלסטינים בשטחי C. עמותת במקום.
- שלו ניר 2011. תמ"א 38 – תוכנית לחיזוק מבנים מפני רעידות אדמה: מענה אמיתי או פתרון מדומה? עמותת במקום.
- Cohen-Blankshtain, G., Ron, A., & Perez, A. G. (2013). When an NGO Takes on Public Participation: Preparing a Plan for a Neighborhood in East Jerusalem. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(1), 61-77
- Yacobi, H. (2007). The NGOization of space: dilemmas of social change, planning policy, and the Israeli public sphere. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(4), 745-758